

‘Majesteit, U kent het werkelijke leven niet’

De oorlogsdagboeken van minister van Buitenlandse
Zaken mr. E.N. van Kleffens

‘Majesteit, U kent het werkelijke leven niet’

De oorlogsdagboeken van minister
van Buitenlandse Zaken mr. E.N. van Kleffens

INGELEID EN GEANNOTEERD DOOR

Michael Riemens

Vantilt

INHOUD

Algemene inleiding	7
<i>Mr. E.N. van Kleffens in vogelvlucht</i>	9
<i>De oorlogsdagboeken van Van Kleffens</i>	12
<i>Relevantie voor het heden</i>	14
<i>Wetenschappelijk belang</i>	16
<i>Leeswijzer</i>	23

Inleiding bij Van Kleffens' eerste dagboek 'Reis naar de Vereenigde Staten tijdens den Japanschen aanval op Nederlandsch-Indië (10 januari-7 maart 1942)'	25
<i>Reis naar de Vereenigde Staten tijdens den Japanschen aanval op Nederlandsch-Indië (10 Januari-7 Maart 1942)</i>	31

Inleiding bij Van Kleffens' tweede dagboek 'Reis naar de Vereenigde Staten naar aanleiding van het bezoek aldaar van H.M. de Koningin (17 juni-16 augustus 1942)'	53
<i>Reis naar de Vereenigde Staten naar aanleiding van het bezoek aldaar van H.M. de Koningin (17 Juni-16 Augustus 1942)</i>	59

Inleiding bij het eerste deel van Van Kleffens' derde dagboek 'Dagboek Mr. E.N. van Kleffens, februari 1943-april 1945'	95
<i>Dagboek Mr. E.N. van Kleffens, Februari 1943-April 1945</i>	101

Inleiding bij Van Kleffens' vierde dagboek 'Reis naar Canada en de Vereenigde Staten in verband met het verblijf te Ottawa van H.M. de Koningin (24 mei-5 juli '43)'	131
<i>Reis naar Canada en de Vereenigde Staten in verband met het verblijf te Ottawa van H.M. de Koningin (24 Mei-5 Juli '43)</i>	137

Inleiding bij het tweede deel van Van Kleffens' derde dagboek 'Dagboek
Mr. E.N. van Kleffens, februari 1943-april 1945' **161**

*Continuering 'Dagboek Mr. E.N. van Kleffens, Februari 1943-
April 1945'* **169**

Inleiding bij Van Kleffens' vijfde dagboek 'Conferentie van San
Francisco (april-juni 1945)' **353**

*Conferentie van San Francisco (April-Juni 1945) door mr. E.N. Van
Kleffens* **359**

Dankwoord **381**

Noten **384**

Lijst van afkortingen **457**

Bronnen en literatuur **459**

Bijlage 1 *Samenstelling van de Nederlandse regering in de periode 10 mei
1940-14 augustus 1945* **468**

Bijlage 2 *Vertegenwoordigers van Nederland bij vreemde mogendheden* **472**

Bijlage 3 *Diplomatieke vertegenwoordigers van vreemde mogendheden bij
de Nederlandse regering* **480**

Index **485**

Illustratieverantwoording **510**

ALGEMENE INLEIDING

[7]

“’s Morgens Pacific War Council bij President Roosevelt, waarna Alex Loudon en ik nog even met den President napraatten over het a.s. bezoek der Koningin en over de door hem betoogde noodzakelijkheid, aan het Amerikaansche publiek duidelijk te maken dat, ten aanzien van zijn toekomstige ontwikkeling, Ned. Indië niet over één kam kan worden geschoren met Britsch-Indië, Malacca of Indochina.”¹

“’s Middags naar de Koningin, die geneigd was het ervoor te houden dat Gerbrandy zich had vastgewerkt, en nu betoogde dat ik Ministerpresident moest worden, wat ik weigerde (1) omdat ik geen reputatie heb als kenner van binnenlandsche vraagstukken, (2) omdat ik geen kennis heb van de binnenlandsche aspecten der zeer uitvoerige terugkeer-maatregelen die zijn voorbereid, en (3) omdat ik het onjuist vind, deze zuiver interne crisis door aanwijzing van mij als Ministerpresident in de buitenlandsche sfeer te brengen. H.M. [Hare Majesteit; M J R] begreep de gegrondheid hiervan, en zeide: “Wat dan?” Ik heb toen de volgende formule voorgeslagen: het advies van Gerbrandy (Kerstens verdwijnt, van Angeren’s ontslagaanvraag wordt in beraad gehouden, en Burger krijgt binnenlandsche zaken) wordt aanvaard, met dien verstande dat, mocht tenslotte van Angeren’s vertrek onvermijdelijk blijken, de Koningin zich voorbehoudt de positie van het geheele Kabinet opnieuw in overweging te nemen; aan Gerbrandy zou nog worden medegedeeld dat hij het gedeelte vanaf “met dien verstande” nog niet aan het Kabinet moet mededeelen. Dit achtte de Koningin althans voorloopig een goede oplossing.”²

“’s Middags kwam de Internuntius op mijn verzoek; ik had van H.M. opdracht, hem te vragen aan den Paus mede te deelen dat

de Koningin in Brussel was gebleken dat de Koning van België en diens kinderen zich in gevaar bevinden van door de Duitsers te worden afgemaakt tenzij de hoogste Nazi-chefs in een veilig land asyl krijgen; deze mededeeling in de hoop dat de Paus wellicht iets wil doen.’³

[8]

Het eerste citaat laat zien dat de hoofdpersoon van dit boek tijdens de Tweede Wereldoorlog toegang had tot de Amerikaanse president Franklin Delano Roosevelt en van hem een advies kreeg over een gebaar met betrekking tot Nederlands-Indië, dat bestemd was voor binnenlandse Amerikaanse consumptie. De passage is illustratief voor thema's als de internationale dimensie van het koningschap, de rol van staatsbezoeken, de omgang met politieke leiders en buitenlandse vorsten, en de toegang tot de hoogste echelons van de Amerikaanse regering, waarover in de historiografie weinig bekend is, maar die in dit boek ruim aan bod zullen komen.

Het tweede citaat maakt duidelijk dat deze persoon een naaste adviseur van koningin Wilhelmina was die blijkbaar zozeer door het staatshoofd werd vertrouwd, dat hij eind mei 1944 werd gevraagd minister-president Pieter Sjoerds Gerbrandy op te volgen. Deze figuur stond klaarblijkelijk zo sterk in zijn schoenen dat hij een verzoek van Hare Majesteit durfde te weigeren. De passage is illustratief voor de in dit boek veel voorkomende thema's als de vertrouwelijke besprekingen en inhoud van de gesprekken tussen het staatshoofd en zijn ministers (waarover weinig bekend is), de moeizame relatie tussen Wilhelmina en de verschillende oorlogskabinetten en haar wantrouwen ten opzichte van haar ministers, een aantal ministeriële crises die tot kabinetswisselingen leidden en de verhoudingen en vertrouwelijke gesprekken binnen de Nederlandse regering in ballingschap te Londen.

Het derde citaat toont hoe deze vertrouweling van koningin Wilhelmina in een uiterst delicate en tot op heden onbekende kwestie in opdracht van de vorstin is opgetreden. Het betrof de Belgische koning Leopold III die in mei 1940 besloot niet naar Engeland uit te wijken, zodat er internationaal getwijfeld werd aan de juistheid van zijn besluit en binnenslands steeds meer kritiek kwam op zijn officiële, systematische zwijgen nadien. Toen hij in mei 1945 werd bevrijd in Oostenrijk, was er tot het plebisciet van 1950 geen parlementaire meerderheid voor Leopolds terugkeer naar België. De passage leidt automatisch tot nieuwe vragen over de rol van de Nederlandse monarchie tijdens de Tweede Wereldoorlog, die in dit boek zullen worden verkend.

Van wie zijn bovenstaande citaten afkomstig? De auteur was mr. Eelco Nicolaas van Kleffens. Hij noteerde de passages in de dagboeken die

hij bijhield tijdens de Tweede Wereldoorlog, de zwartste periode uit de recente Nederlandse geschiedenis.

MR. E.N. VAN KLEFFENS IN VOGELVLUCHT

De partijloze Van Kleffens was van 10 augustus 1939 tot 1 maart 1946 minister van Buitenlandse Zaken in de oorlogskabinetten-De Geer II (1939-1940), -Gerbrandy I en II (1940-1945), -Gerbrandy III (1945) en in het eerste naoorlogse kabinet-Schermerhorn/Drees (1945-1946). Van 1 maart 1946 tot 1 juli 1947 trad hij op als minister zonder portefeuille voor Buitenlandse Zaken. In al deze jaren fungeerde hij tevens als ondervoorzitter van de ministerraad. Van Kleffens geldt in de literatuur als een van de belangrijkste en invloedrijkste ministers van BuZa uit de twintigste eeuw.⁴

Elco Nicolaas van Kleffens werd geboren op 17 november 1894 te Heerenveen. Hij was afkomstig uit een Friese familie met een lange traditie van werkzaamheid in het openbaar bestuur. Hij volgde zijn vader, die substituut-officier van justitie was, naar Groningen en Den Haag en vervolgens ging hij rechten studeren in Leiden.

Van Kleffens, zittend vierde vanaf links, tijdens het promotiediner op Sociëteit Minerva, Leiden

Van Kleffens, zittend in het midden, tijdens zijn promotie. Staand achter hem zijn promotor, Van Eysinga

Na zijn promotie in januari 1919 op het proefschrift *De internationaal-rechtelijke betrekkingen tusschen Nederland en Japan, 1605-heden*⁵ kon Van Kleffens door bemiddeling van zijn promotor jhr. prof. mr. W.J.M. van Eysinga als volontair aan de slag bij het consulaat-generaal der Nederlanden te Londen. Van Eysinga bracht hem ook in contact met het Nederlandse hoofd van de Juridische Afdeling van het Secretariaat van de Volkenbond, mr. J.A. van Hamel, die hem aanbood zijn persoonlijk assistent te worden. Van Kleffens accepteerde, maar tussen beiden klikte het niet.⁶ Zijn carrière

Reis naar de Vereenigde Staten
tijdens den Japanschen aanval op
Nederlandsch-Indië

[10 Januari – 7 Maart 1942]

Zaterdag 10 Januari Om 10 u. naar de stad met bagage; M.¹¹ en ik. Werk op Stratton House.¹² Lunch met M. in Cavalry Club. Terug naar Stratton House. Thee bij Gunther's; niet wetend wat te doen met twee uren – naar een cinema waar wij een Disney-film zagen. Om 7 uur gast van Michiels¹³, die voor mij zal waarnemen, in Claridge's, alwaar Willem Bylandt en Vredenburg en Gerbrandy, die – natuurlijk – een afscheidsspeech hield. Levendig gesprek aan tafel over personalia in verband met Gerbrandy's behoefte aan een goeden chef de bureau. Om 9 uur naar den trein (Vredenburg en ik).¹⁴ Afscheid van M. die zich buitengewoon flink hield. Goede slaapwagen. In het duister van de 'black-out' gleden wij westwaarts.

Zondag 11 Januari Trein 1½ uur te laat. Uitgestapt in Kilmarnock, alwaar autobus aan het station. Daarmee naar het RAF-vliegveld bij Prestwick, genaamd Orangefield. Ons gezelschap bestaat uit, behalve ons, een majoor van de Irish Guards en een koerier die rapporten moet brengen aan Churchill die nog te Washington is.¹⁵ Verder nog een paar anoniemi. Het logeergebouw op het vliegveld is de Britsche terminal van het 'Ferry Command' van de RAF. Het is eenvoudig maar zeer voldoende. Het eten overvloedig – de rantsoenen zijn veel groter dan die van de 'burgers', in dezen oorlogstijd. Ieder krijgt een klein slaapkamertje dat centraal verwarmd is en een waschtafel heeft met warm en koud water. Een radio is nergens, zoodat wij voor nieuws afhankelijk zijn van de krant.

Wij krijgen ons vliegpak: drie lagen dik; verwarmde laarzen (door middel van een of ander poeder dat nat gemaakt moet worden) en idem handschoenen. Het schijnt daarboven bar en bar koud te zijn. Ook krijgen wij een parachute (om in mist te kunnen landen) en een 'Mae West'.¹⁶ Daarna les van een RAF-dokter in het gebruik van het zuurstofapparaat.

De weerkundigen hebben inmiddels uitgemaakt dat wij dezen nacht niet kunnen vertrekken. Wij besluiten morgen tot tijdverdrijf naar Glasgow te gaan. De ‘mess’ is vol met allerlei piloten, werktuigkundigen en ander personeel, meest van lageren officiersrang. – Ik belde M. op.

[34]

Maandag 12 Januari Om 10 uur naar Glasgow, een onaantrekkelijke treinreis en een grauwe, mistige stad. Het is juist boven vriespunt. Wij (Vredenb. en ik) wandelen wat en doen een paar inkoop. Lunch en terug naar ons vliegveld, aldaar blijkt dat wij ook dezen nacht niet gaan. Bother. Ik belde M. op die dit al wist, door het Air Ministry. Niets te doen dan uitrusten, hetgeen een zoo groote zeldzaamheid dat ik af en toe een half ongerust gevoel heb alsof mijn werk niet af zal zijn en ik mijn tijd verlummel.

Dinsdag 13 Januari Om 1 uur bepalen de weërprofeten dat wij zullen vertrekken. Al spoedig wordt de bagage gehaald, om nog bij daglicht in het vliegtuig te worden geladen. Om half zeven naar bed, om – volgens de voorschriften van den RAF-dokter – te rusten tot half elf. Opgestaan, en gewacht op het definitieve bericht dat op zich laat wachten. Wij gaan een soort ontbijt eten: ham en eieren met een worstje. Te midden daarvan komt het bericht dat de vlucht niet kan doorgaan. Zacht gevloek. Ongetroost naar bed.

Woensdag 14 Januari Op rustige wijze verlummeld: om 1 uur kwam bericht dat er niet gevlogen kan worden.

Donderdag 15 Januari Wij hebben in den Officer’s mess een klein maar geschikt kamertje gekregen om te lezen en te schrijven. De chef van dit station toonde ons de werkplaatsen. Om 1 uur geen bericht of wij gaan. Er arriveert een Lockheed uit Canada, die een slechte reis had. Het blijft hier koud, zonnig winterweer. ’s Avonds een volle storm.

Vrijdag 16 Januari Koud, donker weer en harde wind die na den middag afneemt, krimpt en dooi brengt. Onze kansen, die om 3 uur met 30% hoog aangeslagen lijken, stijgen naar mate het later wordt. Wij gaan naar het nabijgelegen Ayr, koopen sokken en zien een Disney-film.¹⁷

Om 7 uur komt wonder boven wonder het bericht dat wij morgenochtend vroeg vertrekken. Na den avond te hebben doorgebracht in de mess van de senior RAF-officieren, gaan wij om 11 uur naar bed. Vol verwachting klopt het hart.

Zaterdag 17 Januari Om vijf uur opgestaan, ingepakt en ontbeten. Daarna wordt ons vliegpak ons aangetrokken. Twee dikke overalls, een met een bonten kraag, en daaroverheen nog een dik, gevoerd wollen jak met broek in de onsympathieke kleur van de 3^e orde Franciscaners. Met schapenbont gevoerde laarzen, waarin een losse zool gevuld met een substantie die warmte ontwikkelen moet (maar dat niet doet). Aan de handen eerst zijden handschoenen, dan wollen wanten, en daarover een groote vilten handschoen met leeren armkap. Op het hoofd een vliegkap, die warm is. Als dit alles niet helpt, dan helpt niets.¹⁸

[35]

Wij worden in een autobus geladen, het loopen valt moeilijk. De bus vertrekt in het pikdonker; hoe de chauffeur het vliegtuig vindt is onbegrijpelijk, maar hij vindt het. Wij gaan aan boord, en zitten op een soort vlierinkje op een bank, met bijzonder weinig been-ruimte – voor een tocht van twaalf uren (tot Gander op Newfoundland; waar wij den nacht zullen moeten doorbrengen) een nauwe geschiedenis; ik zie ons al stijf, koud en stram uit dit oncomfortabel vehikel te voorschijn komen. Wij krijgen nog een zuurstof-masker, en daarmee is onze stratosfeer-uitrusting compleet.

De vier motoren draaien; het lawaai valt mee. De ingangs-klep wordt dichtgemaakt, de motoren leggen er een schepje op, en wij rijden weg naar de startbaan. Wij zitten in ieder opzicht als sardines in een blik: nauw, vlak op elkaar, en in het donker, tot major Davison een knop aanraakt die een elektrische lamp ontsteekt. Waarom ons niet gezegd is dat die lamp aanwezig was, zal wel altijd een raadsel blijven; trouwens ons wordt heelemaal niets uitgelegd: noch waar de sandwiches en thermosfleschen met koffie te vinden zijn, noch waar de stoppen van de zuurstoffleiding zitten.

Na een paar honderd meter gereden te hebben en aan het begin van de startbaan te zijn gekomen, gaan de motoren nog harder draaien: de groote aanloop gaat beginnen – hij begint. Maar dan ineens, nog voor wij flink vaart hebben, voelen wij een soort zwaaiërig gehobbel, de vaart vermindert, wij rijden weer een afstand langzaam, zien niets, staan stil en krijgen te hooren dat het neuswiel defect is! Dadelijk komt de ‘duty crew’ er aan prutsen. Wij gaan ons wat vertreden in de buitenlucht en rooken een sigaret in de autobus die er nog staat. Een uur gaat voorbij, nog een half uur, en dan komt de stationschef met een